

Рудь О.М. Сполучуваність складних прикметників на позначення звукових якостей предметів з іменниками в українській поетичній мові ХХ століття. *SLAVICA NITRIENSIA : časopis pre výskum slovanských filológií. Ročník 8. 2019. S.47-54.*

**СПОЛУЧУВАНІСТЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА
ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКОВИХ ЯКОСТЕЙ ПРЕДМЕТІВ З ІМЕННИКАМИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ХХ СТОЛІТТЯ**

Ольга Рудь

Кафедр української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка, Україна

**COMPATIBILITY OF COMPOUND ADJECTIVES, DENOTING THE
SOUND QUALITY OF SUBJECT, WITH NOUNS IN UKRAINIAN
POETIC SPEECH OF THE 20TH CENTURY**

Abstract: In the article analysis of compatibility compound adjectives, denoting the quality of subject's sound, with nouns of different lexical and semantic groups. The area of compatibility of compound adjectives is determined, the degree of compatibility of compound adjectives with nouns is distinguished.

There is a certain regularity in the compatibility of adjectives: adjectives with sound semantics are widely combined with the names of sound concepts. This regularity is incorporated in their semantics. Composites are also combined with the names of objects, natural phenomena, the names of temporal and abstract concepts. Different stylistic figures connecting of unexpected combination of an adjective with a noun.

Keywords: compatibility; the field of compatibility; compound adjectives; composites; compound adjectives denoting the sound quality of the subject; seme; degree of compatibility.

Характеристика складних прикметників поетичної мови передбачає урахування їх сполучуваності, тобто здатності слова вступати в зв'язки з іншими словами (Kocherhan, 1980, s. 28-29). Питання сполучуваності слів були предметом дослідження таких відомих мовознавців, як Н. Амосова, Л. Галій, П. Гребе, С. Кацнельсон, В. Левицький, М. Степанова, А. Уфімцева, Д. Шмельов та інші. Проблеми сполучуваності прикметників з іменниками розглядалися в наукових працях Л. Бистрової, О. Бондіної, Н. Капатрука, Т. Мизин, М. Шехтмана та інших, однак сполучуваність складних прикметників з іменниками в українській поетичній мові ХХ століття ще не була об'єктом дослідження.

Тому детальніше зупинимося на особливостях сполучуваності складних прикметників, зокрема композитів на позначення звукових якостей предметів з іменниками в поетичних творах ХХ століття. Матеріалом для аналізу послужили поетичні збірки 87 поетів означеного періоду.

Сполучуваність є загальним і універсальним поняттям, вона двонаправлена: поєднуються один з одним різні класи слів і не визначається пріоритет лише за однією частиною мови або певний напрямок сполучення (Halii, 2011). Як зазначає О. Данилович, у сучасному мовознавстві визначають три типи сполучуваності: а) лексичну сполучуваність (на рівні окремого слова); б) семантичну сполучуваність (на рівні підкласу слів); в) синтаксичну сполучуваність (на рівні класу слів) (Danylovych, 2012, s. 207).

У синтаксичному сполученні слів відображаються реальні відношення предметів, явищ і їх властивостей. Наскільки стабільні поняття про ці зв'язки, настільки постійна й сполучуваність (Tumofeev, 1971, s. 24). Емоційність поетичного твору, тонке відчуття навколишньої дійсності зумовлюють пошуки своєрідних індивідуальних позначень явищ дійсності.

Змінюються поняття, їх вираження – змінюється й лексико-синтаксична сполучуваність. І навпаки, зміна сполучуваності зумовлює зміну значення слова. Як слушно зауважував Ж. Вандрієс: «В усіх випадках значення слова визначається контекстом. Слово ми ставимо в оточення, що виявляє його значення кожен раз і на даний момент. Ніщо інше, а саме контекст, всупереч різноманітності значень даного слова, надає йому «особливого значення», ніщо інше, а саме контекст очищує слово від його колишніх значень, нагромаджених пам'яттю, і створює йому його актуальне значення» (цит. за Kocherhan, 1980, s.12).

Контекст, словесне оточення, ситуація, в якій слово як інтонаційна одиниця мови перетворюється в комунікативну, зумовлює здатність слова виявляти його семантичні відтінки. Про роль контексту в естетичному забарвленні слова, в розкритті його значення писав ще Л. Булаховський: «Слово, взяте ізольовано, більшою чи меншою мірою блідне, втрачає ту визначеність і виразність, яка властива йому в зв'язному мовленні, в контексті, і може бути поза його межами зовсім незрозумілим» (Bulakhovskiy, 1953, s. 29). Контекст, на думку мовознавця, «встановлює для нас важливу різницю – як саме вжите слово: в прямому (звичайному) значенні чи переносно (образно, фігурально)» (Bulakhovskiy, 1953, s. 29).

У поетичному словосполученні, що є мікротекстом для реалізації значення слова, здебільшого такого, якого в ізольованому вигляді воно не має, як правило, є лише поетичним, метафоричним один його компонент, головне (стрижневе, опорне) слово, що і надає метафоричного значення словосполученню в цілому. Лексичне значення головного слова впливає на значення залежного тією мірою, якою воно здатне визначити можливий чи необхідний характер співвідношення відповідного явища з предметом.

Значення словосполучення, зокрема поетичного, значно багатше, ширше і глибше, ніж значення його складових компонентів. Як зауважує М. Кочерган: «У словосполученні відбувається специфікація значення, ... відбувається деяка зміна семного складу» (Kocherhan, 1980, s. 24).

Словосполучення допомагає досягнути семантичне багатство слова, виявити приховану, незвичну семантику.

Складні прикметники, уживані в досліджуваних текстах, належать до традиційної поетичної лексики. Поетичною традицією мотивується як вибір означення, так і вибір означуваного іменника. Як зазначає М. Кочерган, «сполучатися можуть слова, в яких є частковий збіг сем» (Kocherhan, 1980, s. 34–35). Той самий прикметник може вільно поєднуватися з семантично різними іменниками, передаючи не лише безпосередні, об'єктивні ознаки предметів, а й характеризуючи предмет через метафорично осмислені, переносні ознаки. Залежно від ступеня семантичної мотивованості ознаки, остання може вказувати на безпосередню, об'єктивну, часто вживану ознаку предмета, або на віддалену, випадкову ознаку, в основі якої лежать метафоричні або метонімічні зв'язки.

Серед складних прикметників на позначення звукових якостей предметів виділяються дві групи, які позначають:

1) позбавленість чи обмеженість звучання: *тихий-тихий, легкошумний, тиходзвінкий* тощо;

2) насиченість звуків: *стоголосий, стозвучний, многошумний, многозвучний, повнозвучний* і под.

Прикметники першої групи характеризуються низькою частотою вживання у поетичній мові. Коло означуваних ними іменників обмежене. Композит *тихий-тихий* спостережений у поєднанні з іменниками *вода, дзвін, птиця*, напр.: «*І галичанки дивляться на вроду У тиху-тиху синювату воду*» (П. Воронько); «*Над нами ніч безнадійна... осіння. А там, десь в душах, день ясний без бур, весна, тепло і соняшне проміння, І тихий-тихий дзвін бандур*» (О. Олесь); «*...Як на той час мовчала Синя Птиця, тихим-тиха, як місяць у криниці*» (С. Йовенко).

У досліджуваних текстах спостережені поодинокі випадки вживання прикметників *тиходзвінний* і *легкошумний*, що пояснюється їх індивідуально-авторським творенням. Прикметник *тиходзвінний* спостережений у

сполученні з іменником *зірка* («Немов і нині – перший день кохання. Захоплений сузір'їв ритмом плинним, Полинув ти, щоб зірку тиходзвінну В гірську колибу внести на світанні» (Н. Кашук)), *легкошумний* – з іменником *день* («Настала ніч по легкошумнім дні» (М. Рильський)).

Серед складних прикметників на позначення звукової наповненості найширше поле сполучуваності має композит *стоголосий*, який поєднується із семантично різними іменниками, що становлять такі лексико-семантичні групи: 1) назви звукових понять, дій, процесів: *голос, крик, оркестр, переклик, пісня, поклики, спів, стогін, сурми, щебет*; 2) назви явищ природи: *вітер, грім*; 3) назви особливостей рельєфу: *глибина, поле*; 4) назви дій і процесів: *битва*; 5) назви груп людей: *родина, юрба*; 6) назви рослин та їх скупчень: *дїброва, пшениця*; 7) назви територій: *край*; 8) назви абстрактних понять: *дух*; 9) назви металу: *мідь*; 10) назви часових понять: *весна, осінь*. Розгалуженість прикметникової сполучуваності в значній мірі зумовлена різноманітністю семантичних відтінків композита.

Значення «який складається із ста або багатьох голосів» (SUM, IX, s. 724) прикметник *стоголосий* реалізує у сполученні з іменником *стогін*: «Чом же стоголосий Котився стогін по ясній землі?» (М. Рильський). Словосполучення *стоголосий стогін* становить перший ступінь мотивованої сполучуваності композита, як і поєднання з іменником *голоси, крик, оркестр, переклик, пісня, поклики, спів, сурми, щебет* тощо (див. рис. 1), оскільки в цих іменниках, як і в самому прикметнику, закладена сема «звук».

Рис. 1. Поле сполучуваності прикметника *стоголовсий*

Поєднуючись із іменниками звукової семантики, прикметник *стоголовсий* виявляє всю свою семантичну багатоплановість. Так, у сполученні з іменниками *юрби, поклики, переклики, крик* композит *стоголовсий* виявляє значення «утворений багатьма голосами, звуками» (SUM, IX, s. 724): *стоголовсий крик, стоголосі переклики, стоголосі поклики*. Напр.: «...і всюди чують відгомін, і всюди стоголовсий крик: нема! нема! нема Христа!» (Б. Бойчук); «Дуби і явори, берези й сосни, Струмків і рік переклик стоголосий, Поля, де колос клониться тяжкий, Сади в полях, мов пурпур огняний...» (М. Рильський).

Сполучаючись із іменником *пісня*, прикметник *стоголовсий* не лише виражає значення «який виконується багатьма голосами» (SUM, IX, s. 724). У поетичному контексті цей композит набуває нового значеннєвого відтінку –

«дзвінкий»: «Вітаю день осіннього приносу, Як оберну я в пісню стоголосу Свою – до краплі – силу молоду» (Д. Павличко).

Реалізуючи значення «здатний утворювати цілу гаму звуків» (SUM, IX, s. 724), прикметник *стоголосий* поєднується як із іменниками *сурми, голос, грім, юрба*, що становлять перший ступінь мотивованої сполучуваності, так і з іменниками другого ступеня – *пшениця, поле, мідь, вітри, юрба*, оскільки звукове значення вони виявляють лише за певних умов: пшениця, поле дзвенять всіма голосами від подиху вітру; лише сильний, швидкий вітер гуде стоголосу; лише від удару дзвенить мідь тощо. Напр.: «Вітрив швидких від серця просимо: - Тут годі цілувати трави, На Україну стоголосими Полиньте, вільні та ласкаві...» (О. Ющенко); «На білу гречку впали роси, Веселі бджоли одгули, Замовкло поле стоголосе В обіймах золотої мли» (М. Рильський); «У теплий вечір міддю блисне просо, Медова гречка в тиші і в цвіту, Жита рясні, пшениця стоголоса Під небом гонить хвилю золоту» (А. Малишко); «Давно в минулім дні твоєї слави, І плаче дзвонів стоголоса мідь» (М. Зеров).

Другий ступінь мотивованої сполучуваності становлять іменники – назви дій і процесів (*битва*), назви груп людей (*родина, юрба*), рослин і їх скупчень (*діврова*), назви часових понять (*весна, осінь*), оскільки їх звукова ознака деталізується лише в поетичному контексті: «Де солов'їний сад у росах, І грому літнього стовпи Колишуть землю в зливах косих, В дівровах шумних стоголосих, Всю – до найменшої тропи, Де в блискавках багрянокосих Пшеничні піняться степи» (А. Малишко); «Я пізнаю тебе, тебе я знаю, Мій любий, рідний, стоголосий краю!» (М. Рильський); «Його кличе срібна коса, Кличе глибінь стоголоса, Кличе втомлена душа!» (В. Пачовський). У сполученні з цими іменниками *стоголосий* виявляє значення «сповнений багатьма голосами, звуками» (SUM, IX, s. 724).

Значення «галасливий, гомінкий» (SUM, IX, s. 724) прикметник *стоголосий* реалізує у сполученні з іменником *духи*, який семантично віддалений від композита, пор.: «Це я, це духи стоголосі, мої брати

найменші...» (В. Стус). Словосполучення *стоголосі духи* становить третій ступінь мотивованої сполучуваності.

У поетичній мові зафіксовано вживання семантично близьких складних прикметників *стозвукий* і *стозвучний*, які поєднуються з іменниками – назвами звукових (*гомін, салют*), часових (*весна*) та абстрактних понять (*душа, пам'ять*), з назвами будівель (*храм*) та територіальних понять (*земля*) (див. рис. 2).

Рис. 2. Поле сполучуваності прикметника *стозвукий*

Поєднання складних прикметників із іменниками *гомін, салют*, які становлять перший ступінь мотивованої сполучуваності композитів, обґрунтовується спільною семою «звук». У сполученні з іменниками – назвами звукових понять аналізовані прикметники реалізують значення «утворений багатьма звуками, голосами» (SUM, IX, s. 725), пор.: «*Стозвучним гомоном твоїм сад лунає дзвінко, Гудінням тихим бджіл і шумом верховіть*» (М. Бажан); «*І слово вітання всім людям розкутим Гримить над світами стозвуким салютом*» (М. Рильський).

Значення «сповнений багатьма звуками, голосами» (SUM, IX, s. 725) прикметники *стозвукий* і *стозвучний* виявляють у поєднанні з іменником *весна, душа, пам'ять, храм, земля*, які утворюють другий ступінь мотивованої сполучуваності. Доцільність сполучення композитів *стозвукий*,

стозвучний із семантично різними іменниками пояснюється контекстом, напр.: «А потім – тиша чорна залягла, І жоден звук стозвукої землі Не міг крізь неї променем пробитись» (М. Рильський); «Вчорашню пустку перетворим Ми у людський стозвучний храм!» (М. Рильський); «Остання грудка впала. Вже – нема. Вже ви лише у пам'яті стозвукій, Заломить руки в сотий раз сурма В моїй душі під цей морозний стукіт» (І. Драч).

Поле сполучуваності складного прикметника дзвінкоголосий складається із двох ступенів. Перший ступінь мотивованої сполучуваності утворюють іменники – назви істот (брати, син, журавлі), у поєднанні з якими композит дзвінкоголосий виявляє значення «який дає дзвінкий голос» (SUM, II, s. 265). Словосполучення дзвінкоголосі брати, дзвінкоголосий син, дзвінкоголосі журавлі вживаються у таких поетичних рядках: «Брати дзвінкоголосі, до мети, Співаючи, я годен з вами йти» (Д. Павличко); «Минає літо, серпень одплива В просмолених човнах, дзвінкі жнива Одколихали в спілому колосі, І журавлі бринять дзвінкоголосі, Їх кличе даль прозоро-вітрова» (А. Малишко); «Звідки ж прізвисько взялося, Причепилося до Ярка? Ріс меткий, дзвінкоголосий Син у теслі Корчака» (П. Воронько).

Словосполучення дзвінкоголосі розмови, дзвінкоголосий сміх утворюють другий ступінь мотивованої сполучуваності. Композит дзвінкоголосий виявляє значення «утворений дзвінками голосами», яке у Словнику української мови не фіксується, напр.: «Ясна, як мармури Пароса, Глікери краса принадила мене: Той сміх – такий дзвінкоголосий, Таке в очах її зухвальство чарівне» (М. Зеров); «Коли бувало в ріднім я селі, Коли дивлюсь на хлопчиків смаглявих, Що хитрих лящиків та окунців Так само гордо ловлять, між собою Дзвінкоголосі ведучи розмови...» (М. Рильський).

Таким чином, функціональний обсяг складних прикметників мотивується внутрішньою формою слова і традицією поєднуваності з іменником-дистрибутом. Це епітетне словосполучення – мінімальний поетичний контекст, у якому розкриваються тенденції сполучуваності.

Сполучуваність – це результат дії двох компонентів: епітета і дистрибута. Обидва компоненти, як правило, належать до традиційної поетичної лексики.

У прикметниковій сполучуваності існує певна закономірність: прикметники із звуковою семантикою широко сполучаються з назвами звукових понять. Ця закономірність закладена в їх семантиці. Поєднуються також композити із назвами предметів, явищ природи, назвами часових і абстрактних понять тощо. На несподіваному поєднанні прикметника з іменником вибудовуються різні стилістичні фігури і тропи.

ЛІТЕРАТУРА

BULAKHOVCKYI, L. A.: Vvedeniie v yazukoznaniie. Moskva: Nos. uchpedhiz, 1953, 178 s. Bez ISBN.

НАЛІ, Л. Н.: Definitzii valentnosti ta spoluchuvanosti u suchasnomu movoznavstvi. In Visnik Volynskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia Filolohichni nauky. Movoznavstvo 2011, № 6, ch. 1, s. 147-152. ISBN 1729-360X

DANYLOVYCH, O. D.: Spoluchuvanist prykmetnykiv zleksyko-semantychnyvy hrupamy imennykiv u naukovomu styli. In Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia Filolohichni nauky, 2012, vypusk 64, s. 207-211. ISBN 2076-6173

KOCHERHAN, M. P.: Slovo i kontekst (Leksychna spoluchuvanist i znachennia slova). Lviv: Vyshch shkola, 1980, 183 s. 2 000 pr.

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.

TYMOFEEV, V. P.: Poetycheskye slovosochetanyia. In Teoryia poetycheskoi rechi i poetycheskaia leksykohrafiya. Shandrynsk: ShHPY, 1971, s. 24-31. Bez ISBN.